

УДК 316.74 [37.046:37.014](477)

К. соц., н., доцент кафедри соціології Топчій Т.В.

Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»

Рецензенти: д.соц.н., професор Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія» Михайльова К.Г.; к.соц.н., доцент кафедри соціології Дніпропетровської будівельної академії Савош Г.П.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ БЕЗПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ

У статті поставлено питання проблем та ключових напрямів інституціоналізації безперервної освіти в Україні. Зазначено, що в сучасних умовах провідну роль в цьому процесі відіграє держава, яка має передавати ці функції громадянському суспільству у міру його формування в Україні. Окреслено нормативно-правові та суб'єктні маркери інституціоналізації безперервної освіти.

Ключові слова: безперервна освіта, інституціоналізація освіти.

В статье поставлен вопрос о проблемах и ключевых направлениях институционализации непрерывного образования в Украине. Отмечено, что в современных условиях ведущую роль в этом процессе играет государство, которое должно передавать эти функции гражданскому обществу по мере его формирования в Украине. Очерчены нормативно-правовые и субъектные маркеры институционализации непрерывного образования.

Ключевые слова: непрерывное образование, институционализация образования

In the article the question of problems and key trends of institutionalization of long-life education in Ukraine is put. It is marked that in modern conditions the state acts leading part in this process and it must pass these functions to civil society as far as it has forming in Ukraine. The normatively-legal and subjects markers of institutionalization of long-life education are outlined.

Keywords: long-life education, institutionalization of education

Актуальність проблеми. Безперервна освіта сьогодні стала однією з провідних науково-методичних та практичних ідей розвитку освіти. За досить короткий термін вона поширила свій вплив на весь європейський та пострадянський простір, забезпечила функціонування нових форм та принципів освітньої діяльності.

Такий крок свідчить про безумовну продуктивність цієї ідеї, яка потребує свого наукового осмислення, важливою складовою якого має бути питання інституціоналізації безперервної освіти. Погляд на процеси інституціоналізації безперервної освіти у її індивідуальному та суспільному вимірах свідчить про те, що перший із них (індивідуальний) має переважно спонтанний характер, тобто обумовлюється не зовнішнім впливом, а внутрішніми (суб'єктивними) чинниками (когнітивними потребами, освітніми цінностями, мотивацією освітньої діяльності тощо). Що стосується суспільного виміру, то в ньому велике значення мають перш за все цілеспрямовані дії суспільства, яке, розвиваючи безперервну освіту, тим самим забезпечує своє ефективне функціонування.

В інфраструктурі безперервної освіти, яка є важливим фактором інституціоналізації останньої, чільне місце посідають освітні метаструктури, серед яких чи не головну роль у становленні освіти протягом життя за сучасних умов відіграє держава.

Підкреслюючи роль держави у розвитку безперервної освіти саме в умовах сучасного суспільства, ми маємо на увазі, що у подальшому його функції у цій сфері візьме на себе громадянське

суспільство, становлення якого тільки розпочинається в Україні. Отже, за відсутності розвинутого громадянського суспільства питаннями освіти протягом усього життя повинна опікуватись держава. У контексті функцій держави, спрямованих на реалізацію ідеї безперервної освіти, у першу чергу, мова повинна йти про державну освітню політику, що має забезпечувати цей процес. З огляду на це, актуальності набуває аналіз освітньої політики української держави, в тому числі її законодавчої бази.

Розробленість проблеми. Зазначене коло проблем стало об'єктом наукових пошуків вітчизняних та закордонних вчених. Серед них – наукова школа В.І. Астахової (зокрема, такі вчені, як Астахова К.В., Михайлова К.Г., Подольська Є.А., Чибісова Н.Г. та інші), в рамках якої видано цикл монографій, що висвітлюють питання розвитку безперервної освіти в Україні [4; 6; 8; 9; 10]. В рамках цієї наукової школи здійснюється комплексний аналіз феномену безперервної освіти з точки зору історичних детермінант, економічних векторів розвитку, педагогічних вирашів, методології визначення суті та перспектив тощо. Питання розвитку безперервної освіти потрапили в коло наукових досліджень таких вчених, як В.П. Андрущенко [1], І.І. Ганчеренок [3], З.Д. Жуковская, Л.В. Квасова, В.М. Фролов [5], В.С. Сенашенко [11], Л.Д. Старикова [14], О.Л. Сидоренко [12; 13] и др. Але процеси інституціоналізації безперервної освіти не є, на наш погляд, сталими. Саме тому дослідження цього кола питань є вельми актуальним.

Виходячи з цього, **метою** статті є визначення основних векторів інституціоналізації безперервної освіти в Україні.

Становлення України як незалежної, правової, соціальної держави проходить у складних суспільно-економічних і політичних умовах. Така ситуація неминуче позначається і на становищі освіти в країні. Але варто сказати, що кризові явища в освіті спричиняються не тільки соціально-економічними і політичними факторами, тобто змінами у метаструктурах освіти, а й сучасними характеристиками самої системи освіти, насамперед її «мозаїчністю», кадровою «сумішшю», змістом та формами освіти, які трансформуються. В таких умовах особливу важливість набувають вектори державної політики, які сприяють пошуку оптимальних шляхів розвитку освіти.

Виходячи з цього, українська держава формує свою політику в освітній сфері. На наш погляд, державна освітня політика – це цілеспрямована система дій всіх суб'єктів освітнього простору та освітньої інфраструктури з реалізації в суспільстві затвердженої органами державної влади і легітимованою науковою громадськістю концепції освіти. Одночасно освітня державна політика визначається нами як концентроване виявлення волі й інтересів громадянського суспільства, родини, особистості. Державна освітня політика повинна спрямовувати державні і суспільні інституції на всебічний розвиток освіти як найважливішої сфери діяльності людини та суспільства в цілому.

Вирішуючи ті чи інші завдання соціально-економічного розвитку країни, держава, завдяки своїй освітній політиці, орієнтує систему освіти на певні потреби суспільства, забезпечуючи політичну, фінансово-економічну, правову й організаційну підтримку або супровід.

Освіта і сформована як суспільна угода освітня політика проголошують і закріплюють у суспільній свідомості ті цінності та норми, що складають етичні основи суспільних відносин. З огляду на це, основними функціями освітньої політики держави, на нашу думку, є:

– ціннісна функція, що забезпечує відтворення відповідних зразків суспільної поведінки у сфері освіти;

- адаптивна функція, що сприяє рольовій взаємодії в нових суспільних умовах і швидкому пошуку відповіді на виклики зовнішнього середовища по відношенню до освіти;
- функція розвитку людини, досягнення індивідуальних освітніх цілей як реалізації життєвої програми особистості;
- інтегративна функція, що забезпечує взаємодію як в системі освіти, так і в суспільстві в цілому;
- функція соціокультурної трансформації, зокрема, переходу суспільства до інформаційної стадії свого розвитку. Реалізація відокремлених нами функцій державної освітньої політики сприятиме, як ми вважаємо, впровадженню в життя нової освітньої парадигми, головною ідеєю якої є ідея безперервної освіти.

Аналіз базових програмних і законодавчих документів, що визначають освітню політику в сфері освіти, свідчить про те, що стратегічною лінією державної освітньої політики в Україні є розбудова освіти, конкурентноздатної як в Європі, так і у світі в цілому, скорочення відставання у темпах розвитку, рівні, організації і соціальній захищеності суб'єктів освітнього процесу. При цьому в документах підкреслюється, що конкурентноздатність перш за все визначається якістю освіти.

На думку російського вченого С.К. Булдакова, «освіта й освітнє суспільство за сучасних умов стають головними механізмами відтворення суспільного інтелекту, випереджального розвитку людини і якості суспільного інтелекту. Політика якості освіти є ядром освітньої політики й одночасно фундаментом усієї національної політики якості. Якість освіти лежить в основі забезпечення і підвищення якості життя населення як головної мети існування будь-якої національної держави» [2, с. 98–99].

Які ж загальні принципи державної освітньої політики України закріплюють перелічені вище та інші нормативно-правові документи? Серед цих принципів перш за все треба назвати наступні:

- доступність освітніх послуг;
- рівність умов для реалізації здібностей особистості;
- гуманізм;
- демократизм;
- пріоритетність загальнолюдських цінностей;
- зв'язок зі світовою і національною історією, культурою, традиціями;
- незалежність освіти від політичних партій, суспільних та релігійних організацій;
- науковий, світський характер освіти;
- інтеграція з наукою і виробництвом;
- взаємозв'язок з освітою інших країн;
- єдність і наступність системи освіти;
- безперервність і розмаїття освіти;
- сполучення державного управління й громадського самоврядування. Отже, відзначимо, що на рівні держави та її органів управління є добре розуміння того, що в сучасних умовах одним із головних принципів освіти, а ми додамо – її найважливішою характеристикою, стає безперервність освітнього процесу особистості.

Реалізація даних принципів надасть можливість підвищити якість освітніх послуг, забезпечити організаційні зміни всієї вітчизняної освітньої системи.

З огляду на стан розвитку освітньої сфери в Україні, а також на значну кількість нормативно-правових документів з проблем освіти, можна певною мірою стверджувати, що в нашому суспільстві створені передумови для інституціоналізації безперервної освіти. Так у цілому ряді освітніх законів України ідея безперервної освіти, основні принципи якої – наскрізний характер, наступність і безперервність, вже знайшла своє безпосереднє відбиття (наприклад, Національна доктрина розвитку освіти в Україні, Закон України «Про дошкільну освіту» [7, с. 410-431], закон України «Про освіту», «Про вищу освіту» тощо).

Проте процес інституціоналізації безперервної освіти, як і в цілому реалізації державної освітньої політики, суттєво гальмує той факт, що практично в усіх перелічених вище правових документах відсутній механізм їх запровадження в життя. На нашу думку, велика кількість програм, доктрин, законів щодо освіти в Україні обумовлюються, в тому числі, неможливістю їх виконання знову ж таки через брак ретельно відпрацьованих механізмів їх реалізації.

За цих умов великого значення набуває розробка спеціальних освітніх державних і недержавних програм, спрямованих на реалізацію освітньої політики, в тому числі актуалізацію домінуючих цінностей і цілей, пошук механізмів досягнення результатів цієї політики, визначення основних суб'єктів реалізації державної освітньої політики, а також стандартів і норм поведінки, що регулюються суб'єктами державної освітньої політики.

Основними суб'єктами реалізації державної освітньої політики разом із управлінським персоналом як державних, так і недержавних інституцій є педагогічний склад навчальних закладів усіх рівнів: учні, студенти, слухачі курсів перепідготовки, підвищення кваліфікації, батьки і члени родин тих, хто навчається, громадськість, яка представлена опікунськими радами, громадськими організаціями тощо. Кожний із суб'єктів, чи то індивід, чи соціальна група, чи організація або соціальний інститут, відтворює своє розуміння освітньої політики, її функціональну спрямованість і встановлює певні норми поведінки, оскільки, як зазначалось вище, в існуючих документах немає чітко «прописаних» механізмів реалізації політики держави у сфері освіти.

У цьому контексті відзначимо, що пошуки механізмів реалізації державної освітньої політики повинні бути спрямовані й на пошук механізмів запровадження безперервної освіти.

Відпрацювання цих механізмів, їх конкретизація та доведення до населення потребує значних зусиль і чітких організаційних рішень. Як ми вже зазначали, необхідною умовою розвитку системи безперервної освіти є відповідність рівня освіти потребам суспільства на різних етапах його розвитку. Крім того, основні суспільні цілі система безперервної освіти реалізує не тільки через адаптацію до викликів сучасного світу, орієнтованого на постійне і всебічне оновлення, а й через вплив на формування стандартів цього оновлення.

Зазначимо, що під час формування державної політики у сфері освіти, в тому числі безперервної, повинні враховуватися всі її структурні елементи, соціальні функції, у тому числі і консолідація освітніми засобами місцевих, територіальних, регіональних і загальнонаціональних громадських організацій в інтересах розвитку громадянського суспільства, країни в цілому.

Сучасний етап розвитку українського суспільства підсилює психологічну, моральну напругу в процесі взаємодії соціальних спільнот та індивідів. Тому питання підготовленості людини до викликів часу шляхом освіти протягом усього життя визначає сутність і перспективи подальшого розвитку нашого суспільства так само, як і національну специфіку освіти.

Зміни, що відбуваються як у світі в цілому, так і в Україні, без сумніву, стимулюють розвиток безперервної освіти, але не знімають тих протиріч, що виникають у ході її становлення.

В цілому ідея безперервної освіти, точніше прагнення до неї з метою змінити стан свого життя на краще, тобто ставлення до освіти як до інструментальної цінності сприятиме інституціоналізації безперервної освіти в Україні.

На разі цей процес носить об'єктивний характер і прокладає собі шлях, переборюючи найскладніші протиріччя і перешкоди. Велику допомогу в цьому може та повинна надати держава, оскільки сьогодні саме вона прогнозує обсяги та визначає напрями професійної підготовки у навчальних закладах різних типів і форм власності, створює умови для професійного навчання незайнятого населення з урахуванням змін на ринку праці, всіляко стимулює розвиток післядипломної освіти тощо.

У силу певних історичних умов, Україна лише в останні роки починає робити реальні кроки в напрямку до європейських стандартів, де освіта покликана сприяти соціокультурній наступності й ідеалам гуманістичної освіти, а теза «учитися жити» є ключовим моментом філософії освіти в умовах переходу до інформаційного суспільства.

Зміна освітньої парадигми в Україні відбувається поетапно, починаючи з переосмислення всіх аспектів навчання і виховання, всіх елементів освітньої системи, її методологічних принципів і закінчуючи конкретними методиками.

Однак, якщо трактувати освіту протягом усього життя як системоутворюючий принцип, то тенденція збільшення тривалості обов'язкової освіти, створення різноманітних навчальних закладів, поліпшення кваліфікаційного забезпечення вищої освіти, постійне оновлення змісту освіти, взаємовизнання дипломів, поява нових університетів, характерні для освітньої політики України 1990-х років, на жаль, не відповідають даному принципу.

Адже сучасна система освіти повинна бути спрямована на актуалізацію прихованих ресурсів індивіда, на внутрішнє усвідомлення значущості того, що відбувається, на внутрішню інтеграцію знань, а не на корегування окремих її елементів.

Взагалі, інформація, знання, а також мотивація до їх постійного відновлення і навички, необхідні для цього, стають вирішальним стимулом розвитку суспільства; вимоги конкурентноздатності й ефективного працевлаштування актуалізуються на індивідуальному рівні і стають могутнім мотивом одержання освіти. Взаємозв'язок цих причин та постійного оновлення знань визначає головні цілі безперервної освіти в сучасній Україні:

– розвиток суб'єктності особистості, активізацію її громадянської позиції, забезпечення конкурентноздатності на ринку праці;

– розвиток українського суспільства у відповідності до глобальних соціокультурних тенденцій, сприяння становленню громадянського суспільства. Отже, з огляду на здійснений нами аналіз, можна зробити наступні **висновки**:

– Сучасна освітня політика української держави ґрунтується на ідеї безперервності освітніх процесів для кожної людини протягом усього її життя. Її реалізація можлива за умов сталих когнітивних потреб, що закладаються у свідомості індивіда ще на стадії первинної соціалізації.

– Концептуалізація безперервної освіти базується на ідеї поповнення знань кожною людиною протягом усього її життя, незалежно від віку, статі, соціального становища, національності, регіону проживання тощо. Державна програма безперервної освіти повинна спрямовуватись на забез-

печення когнітивних потреб населення, пошук шляхів розв'язання проблеми освіти дорослих у єдиній системі з освітою молоді, а саме: освіта в процесі трудової діяльності (система перепідготовки і підвищення кваліфікації, післявузівського навчання тощо), що дозволить людині набувати й оновлювати свої знання відповідно до соціально-економічних і науково-технічних змін та досягнень.

– Необхідність інституціоналізації системи безперервної освіти визначається процесами соціокультурної трансформації сучасного українського суспільства, у тому числі змінами кадрової політики на ринку праці, активізацією учасників ринку освітніх послуг, бажанням України стати на інноваційний шлях розвитку, прагненням до побудови громадянського суспільства, а також глобальними зрушеннями, в тому числі, в освітній сфері.

– Впровадження безперервної освіти потребує розробки нових освітніх стандартів для всіх рівнів освіти, що мають забезпечити не тільки відповідний запитам суспільства зміст, але й модульність викладу навчальних дисциплін чи сфер знання, а також застосування системи залікових (кредитних) одиниць для оцінки знань з метою нарощування освітнього рівня, його обліку при здійсненні особистої «освітньої траєкторії».

– Управління в системі безперервної освіти припускає розподіл відповідальності між учасниками процесу, коли суспільство формує попит на освітні послуги, постачальник визначає їх розмір, якість і ціну, а держава контролює і частково визначає процеси в системі, будучи рівноправним учасником ринку.

– Держава повинна проводити широкий інформаційний супровід освітніх процесів у суспільстві з використанням сучасних інформаційних, телекомунікаційних і PR-технологій.

Таким чином, пріоритетними напрямками державної освітньої політики на сучасному етапі мають стати:

- формування системи безперервної освіти;
- підвищення якості професійної освіти;
- забезпечення доступності якісної загальної освіти;
- підвищення інвестиційної привабливості сфери освіти.

Ці напрямки забезпечать подальшу реалізацію завдання інституціоналізації безперервної освіти в Україні. Успіх вирішення цих завдань багато в чому залежить від своєчасного дослідження, узагальнення та розповсюдження досвіду створення системи стаціонарних форм безперервної освіти в нашій країні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андрущенко В.П. Політика і практика реалізації безперервної освіти в Україні [Текст] / В.П. Андрущенко // *Нові технології навчання: Наук.-метод. зб.* – 2003. – Спец. вип.: Матеріали науково-методичної конференції «Проблеми безперервної освіти в сучасних умовах соціально-економічного розвитку України», Івано-Франківськ, 14–15 листоп. 2002 р. – С. 13–16.
2. Булдаков С.К. Философско-методологические основы государственной политики в сфере качества образования [Текст] / Булдаков С.К. // *Право и образование.* – 2004. – № 2. – С. 97–102.
3. Ганчеренок И.И. Ключевые компетенции для «образования через всю жизнь» (или все же век живи, век учишь?) [Текст] / И.И. Ганчеренок // *Право и образование.* – 2009. – № 10. – С. 4-13.
4. Глобальные проблемы человечества как фактор трансформации образовательных систем [Текст]: монография / [авт. кол.: В.И. Астахова, В.В. Астахов, Е.В. Астахова и др.]; под общ. ред. В.И. Астаховой; Нар. укр. акад. – Х.: Изд-во НУА, 2008. – 394 с.

5. Жуковская З.Д. О концепции непрерывного образования [Текст] / З.Д. Жуковская, Л.В. Квасова, В.Н. Фролов // *Высшее образование сегодня*. – 2007. – № 8. – С. 12-17.
6. Михайлева Е.Г. Непрерывное образование как фактор развития интеллектуального потенциала украинского общества [Текст]: Монография / Е.Г. Михайлева; Нар. укр. акад. – Х.: Изд-во НУА, 2005. – 141 с.
7. Науково-освітній потенціал: Кн. 3: Модернізація освіти [Текст] / МОН України; [Авт.-упоряд.: В. Литвин (кер.) та ін.; За заг ред. В. Литвин]. – К.: Навч. кн., 2003. – 943 с.
8. Непрерывное образование в контексте образовательных реформ в Украине [Текст]: Монография / [Авт. коллектив: В.И. Астахова, Е.Г. Михайлева, Е.В. Астахова и др.]; Под общ. ред. В.И. Астаховой; Нар. укр. акад. – Х.: Изд-во НУА, 2006. – 299 с.
9. Непрерывное образование в контексте образовательных реформ в Украине [Текст]: Монография / [Авт. коллектив: В.И. Астахова, Е.Г. Михайлева, Е.В. Астахова и др.]; Под общ. ред. В.И. Астаховой; Нар. укр. акад. – Х.: Изд-во НУА, 2006. – 299 с.
10. Непрерывное образование как принцип функционирования современных образовательных систем (первый опыт становления и развития в Украине): моногр. [Текст] / НУА; под. общ. ред. В.И. Астаховой. – Харьков: Изд-во НУА, 2011. – 216 с.
11. Сенашенко В.С. Преемственность и сопряжение основных образовательных программ в структуре непрерывного образования [Текст] / В.С. Сенашенко, Н.А. Вострикова, В.А. Кузнецова // *Высшее образование в России*. – 2009. – № 10. – С. 3-10.
12. Сидоренко О.Л. Освіта як чинник формування стратегії життєвого успіху [Текст] / О.Л. Сидоренко // *Педагогіка і психологія*. – 2002. – N 4. – С. 74-81.
13. Сидоренко О.Л. Регіональні аспекти управління безперервною освітою: проблеми, досвід, перспективи [Текст] / О.Л. Сидоренко // *Управління національною освітою в умовах становлення і розвитку української державності: Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (28–30 жовт. 1998 р., Київ) / Акад. пед наук України та ін.* – К., 1998. – С. 86–89.
14. Старикова Л.Д. Современная трактовка непрерывности образования [Текст] / Л.Д. Старикова // *Высшее образование сегодня*. – 2008. – № 10. – С. 76-79.

Стаття надійшла до редакції 07.03.2012